

Дивна Гачић
Маријана Раткелић Лазић

СТАРА ДОБРА ПИСАЋА МАШИНА

— избор из колекције Ендреа Халаса —
каџалої изложбе

Издавач

МУЗЕЈ ГРАДА НОВОГ САДА

За издавача

MSc Весна Јовичић

Ауџори каџалоїа и изложбе

Дивна Гачић и Маријана Раткелић Лазић

Сарадници на изложби

др Агнеш Озер, мр Атила Хорнок

Реализација изложбе

Техничка служба Музеја града Новог Сада

Фоџоїрафије

Феђа Киселички

Пријрема и шџамџа

ЈП „Службени гласник“, Београд

Тираж: 200

Дивна Гачић
Маријана Раткелић Лазић

СТАРА ДОБРА П И С А Ћ А М А Ш И Н А

– избор из колекције Ендреа Халаса –

Каџалог изложбе

Нови Сад
2017.

Господину Ендреу Халасу и његовој кћерки,
госпођици Адријани захваљујемо на сарадњи
и уступљеном изложбеном материјалу.

Изложба и каталог су реализовани захваљујући
средствима Управе за културу Града Новог Сада.

Реч аутора

Изложбом писаћих машина желимо широј јавности скренути пажњу на једно од најважнијих достигнућа комуникацијске технологије 19. столећа које је имало битну улогу у ширењу писмености и културе, а које је готово изопштено из употребе појавом савремене рачунарске технологије почетком 21. столећа.

Непролазне вредности писаћих машина, осим музеја и антикварница, данас углавном препознају појединци – љубитељи старина. Један од њих је и господин Ендре Халас који у својој колекцији баштини преко 500 примерака од којих су нека права ремек дела.

Овом изложбом представљамо Вам одабране писаће машине из његове колекције и неколико примерака из фонда Музеја града Новог Сада. Различитих су произвођача и модела, почев од најстаријих с краја 19. столећа, попут марке *Remington* и *Adler*, па све до оних произведених у некадашњој Југославији из друге половине 20. столећа.

Без обзира што масовне производње писаћих машина одавно нема и што живимо у време незаустављивог технолошког развоја, „стара добра писаћа машина“ поново добија све више на значају, а овом изложбом и текстом који следи желимо то и да потврдимо.

Сто и столица за писаћу машину *REMINGTON No.10*
САД , 1908-1915.
(из колекције Ендреа Халаса)

Стара добра писаћа машина

У циљу да омогући брже и читљивије писање рукописа и књига, човек је патентирао писаћу машину која ће механички брже писати од пера и у више примерака истовремено. Свакако то не би било замисливо без Гутенберговог изума штампарске машине која је одиграла важну улогу у ширењу писмености средином 15. столећа. Са појавом писаће машине дошло је до развоја модерних пословних трансакција пропраћених штампаним документом.

По дефиницији писаћа машина је механички или електромеханички уређај опремљен тастатуром, тј. сетом дугмади са словима чијим се притиском штампа текст на папиру.

Основни делови писаће машине су тастатура и механички евентуално електронски механизам који преноси а може и да умножава и коригује знаке који се притиском отисну преко траке у боји на папир. Преносни механизми се разликују од машине до машине и могу бити путем полуге, ваљка, кугле или точкића.

Први модели писаћих машина нису имали тастатуру него показивач којим се обележавало слово или број пре него што се изврши потисак на дугме или скалу која се одабере. С временом писаће машине су унапређиване – уграђени су цилиндрични вијци који су хоризонтално померали папир чиме

се успео створити размак између слова и редова, патентирана је кружно постављена полука са словима, држач за папир који се помиче и други битни делови.

Сматра се да је Енглез Вилијам Пети (*William Petty*) први покушао конструисати писаћу машину 1674. године. Четири деценије касније, 1714. његов земљак Хенри Мил (*Henry Mill*) потписује први идејни пројекат писаће машине (*Machine for Transcribing Letters*).

Идеја првих проналазача писаћих машина била је омогућити слепима да пишу. Тако је Пелегрино Тури (*Pelegriano Turri*) конструисао писаћу машину за потребе грофице Каролине Фантони која је била слепа и на њој је први пут написано писмо 8. октобра 1808. године (на њему се јасно могао читати отисак на папиру).

Машину познату као „Клавир који пише“ патентирао је 1821. за свог ослепелог оца немачки проналазач Карл Драис (*Karl Drais*) познат по свом патенту – тзв. *Running machine*, претечи бицикла. Он је за свако од 25 слова издвојио по један тастер и груписао их у квадрате од 5 x 5. Папирна трака је била у једном прорезу са сатним механизмом који је померао машину. Касније је усавршио патент који је функционисао као стенограмска машина (садржала је комбинације слова која су на ролни папира остављале рупице).

Након тога 1820. Американац Вилијам Остин Барт (*William Austin Burt*) патентира машину под називом „Типкајући писац“ (*Typewriter*), мада он сам на њој није успео брже писати него што је писао руком.

Нешто касније 1848. године Француз Пјер Кармијен (*Pierre Carmien*) конструисао је писаћу машину која је радила на принципу музичког цимбала – на којој су полуге снабдевене штампарским словима поређаним у круг а притиском на њих отискивала су се слова, попут ударца малих чекића по жицама на цимбалу.

Тиролац Петер Митерхоф (*Peter Mitterhofer*) је без икаквих техничких помагала и само са једноставним алатом развио пет модела писаћих машина. Своју прву иновацију започео је 1864. године. Изузев металног кућишта и жица цела машина била је направљена од дрвета.

Свештеник, лекар и физичар Расмус Мејлинг Хансен (*Rasmus Malling Hansen*) био је директор данског института за глувонеме. Желећи да помогне својим штићеницима конструисао је 1865. године тзв. Куглу која пише (*Writing Ball*). Машина је била у облику кугле са 50 слова која су померањем кугле остављала отисак. Најпознатији корисник ове машине је био филозоф Фридрих Ниче.

Прва модерна писаћа машина погодна за ширу употребу патентирана је у Америци 1868. под именом *Sholes&Glidden&Soule*. Њени творци били су Кристофер Шолс (*Christpher L. Sholes*), Карлос Глиден (*Carlos S. Glidden*) и Семјуел Соул (*Samuel W. Soule*) из Милвокија (*Wisconsin*). Заинтересован за овај изум са њима склапа уговор тада најпознатији произвођач шиваћих машина и ловачких пушака – фабрика Ремингтон (*Remington*) из Њујорка која је убрзо променила назив у Ремингтон и синови (*Remington&Sons*) а потом Ремингтон Ранд

(*Remington Rand*). Након што је додатно усавршен Шолс-Глиденов патент започета је индустријска производња и пласирање на тржиште првог модела Ремингтон машине 1873. године.

Први курс дактилографије у Америци организовало је „Удружење младих хришћанки“ 1881. године и њега је похађало осам полазница. Након пет година, са разних курсева широм земље обучено је око 60.000 дактилографкиња. У то време била је уобичајена реклама на којој млада, лепа, дотерана девојка седи нагнута над писаћом машином и куца, док средовечни, елегантни мушкарац стоји и диктира. Иноватори писаћих машина Шолс и Глиден су у то време изјавили како се радују „што ће жене сада моћи да раде мање тешке послове да би зарадиле за живот, што ће моћи да граде сопствену каријеру и лакше уђу у пословни свет“.

Херман Ф. Х. Вагнер (*Hermn F. H. Vagner*) патентирао је 1897. године писаћу машину коју је унапредио Џон Андервуд (*John Underwood*), тада водећи произвођач мастила и трака у боји за писаће машине. Његов патент под бројем 633672 преименован је 1900. године у Андервуд Модел 5 (*Underwood No.5*). Та машина је постигла веома запажен успех у Америци, а својом конструкцијом је увела стандарде и постала мерило за све касније машине широм света.

Убрзо ова два водећа америчка произвођача постају један другом конкуренција (Ремингтон је саопштио Андервуду да ће траке за писаће машине убудуће сам производити, а као одговор на то Андервуд је започео масовну производњу својих ма-

шина). Примат на тржишту преузима Андервуд о чему сведочи податак из 1920. да је од укупног броја продатих машина више од половине било марке Андервуд.

Фабричку производњу писаћих машина у Немачкој први је започео Хајнрик Клејер (*Heinrich Kleyer*) у својој фабрици Adler у Франкфурту 1890. године. Он је оригинални патент Велингтон (*Wellington*) машине, америчког проналазача Паркера Кидера (*Parker Kidder*), усавршио у свој модел, првобитно назван *Empire* а потом *Adler No. 7* (занимљив је податак да је 1909. године произведено 25000 примерака). Такође, први је почео производњу преносивих (портабл) *Klein Adler* машина 1913. године. Производња и успешно коришћење Адлер писаћих машина траје дуг период, више од једног века (укључујући и два светска рата), а неке од њих су и данас у употреби.

Популарни амерички модел, само три килограма тежак, појавио се 1893. године а име Бликенсдерф добио је по свом конструктору, немачком проналазачу Џорџу Бликенсдерферу (*George C. Blickensderfer*). Ове машине производе се и у Француској али под називом Дактил (*Dactyle*). Прва електрична верзија Бликенсдерфер машине израђена је у Америци 1902. године. Њену производњу од 1935. преузима IBM (*International Business Machines Corporation*) и веома успешно развија (тако је нпр. 1956. године IBM-ов модел C за првих 19 месеци продат у 250000 примерака). Ове машине биле су познате по томе што су могле истовремено да пишу различита писма.

Производњу писаћих машина марке Мињон (*Mignon*) започела је 1904. године *ALGEMEINE ELEKTRIZITÄTS GESELLSCHAFT* (AEG), једна од водећих фирми за производњу машинских уређаја у Немачкој. Ове машине са преносним механизмом у виду ваљка биле су прескупе за многе купце. Након четири модела, на тржиште је 1933. пласиран последњи модел *Mignon* машина. У периоду који следи ова фабрика производи једноставније и јефтиније моделе али под новим именом Олимпија (*Olimpia*). До 1943. године произведено је осам модела Олимпија писаћих машина које су биле веома популарне, а за кориснике са инвалидитетом чак је израђена верзија за писање једном руком. Након рата, Олимпија писаће машине се модернизују и производе све до 1992. године.

У Италији се прва индустријски произведена писаћа машина појавила 1908. године захваљујући индустријалцу Камилу Оливетију (*Kamil Oliveti*), а његова је машина марке *Lettera No.22* постала икона активног новинарства.

Први модел Мерцедес писаће машине (*Mercedes-Euklid*) израђен је 1903. године у Немачкој, у Тирингији. Треба истаћи да није реч о познатој фабрици аутомобила истог имена. Мерцедес је радио на усавршавању својих модела писаћих машина, па се тако 1921. појавила Мерцедес Електра (*Mercedes Elektra*) механичка машина која је са стране имала и електромотор а електрична верзија ове машине израђена је 1935. године.

За време Првог светског рата производиле су се и нечујне писаће машине које су биле изузетно тражене на тржишту.

Златно доба писаћих машина биле су педесете године 20. столећа. Тако је крајем 1953. један од најпознатијих произвођача писаћих машина Смит-Корона (*Smith Corona*) произвео 12 милиона примерака својих машина.

Произвођаче писаћих машина налазимо и на простору бивше Југославије. Најпознатије марке су словеначке Сава (*Sava*) из Љубљане и Емона (*Emona*) из Јесеница, затим Унис (*Unis*) из Сарајева и Бисер (*Biser*) коју је производила Војна фабрика „Славко Родић“ из Бугојна у Босни и Херцеговини.

Непрестано усавршавање и стално праћење техничко-технолошких иновација и достигнућа, довело је до тога да се на тржишту проналазе нове и нове марке писаћих машина различите у погледу конструкције, естетике и облика (портабл, џепне, са стенографским диркама, за записивање музике...), те се чини да су управо оне затвориле пут лепом писању а отвориле врата рачунарима... но то је већ друга прича.

Литература

Bernát, J., Písacie stroje Slovenského technického múzea v Košiciach. Košice 1985.

Waize, A., Die Welt der Schreibmaschinen. Erfurd 1998.

Dingwerth, L., Historische Schreibmaschinen. Battenberg – Verl 2008.

Priča o pisaćem stroju – izbor iz kolekcije Stjepana Komora, katalog izložbe. Varaždin 2015.

Ćirić, A., Smrt mašine za pisanje, Nedeljnik „Vreme“, br.1062, 12. maj 2011.

Електронска база података:

<https://en.wikipedia.org/wiki/Typewriter>

Писаћа машина марке *MIGNON*, Немачка, око 1925.
(из фонда Музеја града Новог Сада)

КАТАЛОГ

писаћих машина из колекције
Ендреа Халаса

1. Писаћа машина марке **FRISTER & ROSMAN**

Модел 1 (стандард)

Немачка, 1892.

FRISTER&ROSMAN A.G., BERLIN

Латинично писмо; 44x43x32 cm

2. Писаћа машина марке **REMINGTON-SHOLES**

Модел 2 (стандард)

САД, 1894.

REMINGTON-SHOLES TYPERWRITER COMPANY, CHICAGO

Латинично писмо; 40x43x32 cm

3. **Писаћа машина марке *EMPIRE***
Модел 1 (портабл)
Канада, 1892.
WILIAMS MANUFACTURING CO. MONTREAL
Латинично писмо; 33x35x15 см

4. **Писаћа машина марке *VELLINGTON***
Модел 3 (портабл)
САД, 1895.
THE VILLIAMS MANUFACTURING CO. PLATTSBURGH N.Y.
Латинично писмо; 35x33x15 см

5. Писаћа машина марке **ADLER**

Модел 7 (портабл)

Немачка, 1899.

(ADLERWERKE VORM. HEINRICH KLEYER A. G. FRANKFURT a/M)

Ћирилично писмо; 32x32x15 cm

6. Писаћа машина марке **KLEIN ADLER**

Модел 1 (портабл)

Немачка, 1912.

ADLERWERKE VORM. HEINRICH KLEYER A. G. FRANKFURT a/M

Латинично писмо; 23x24x12 cm

7. Писаћа машина марке **DACTYLE / BLICKENSDEKFER**
Модел 3 / Модел 7 (портабл)
САД, 1900.
OCTAVE ROCHEFORD, PARIS
Латинично писмо; 43x34x18 cm

8. Писаћа машина марке **HAMMOND**
Модел 12 (портабл)
САД, 1905.
HAMMOND TYPEWRITER Co. NEWPORT
Ћирилично писмо; 36x37x22 cm

9. Писаћа машина марке **UNDERWOOD**

Модел 5 (стандард)

САД, 1905–1910.

UNDERWOOD ELIOT FISCHER Co. HARTFORD, CONNECTICUT

Латинично писмо; 36x30x25 cm

10. Писаћа машина марке **MONARCH VISIBLE**

Модел 2 (стандард)

САД, 1912.

THE MONARCH TYPEWRITER COMPANY, SYRACUSE, N.Y.

Латинично писмо; 38x36x25 cm

11. Писаћа машина марке **REMINGTON**

Модел 10 (стандард)

САД, 1908–1915.

REMINGTON RAND

Латинично писмо; 38x40x30 cm

12. Писаћа машина марке **FOX**

Модел 3 (стандард)

САД, 1906.

GRAND RAPIDS, MICHIGAN

Латинично писмо; 27x36x24 cm

13. Писаћа машина марке **MIGNON**

Модел 2 (портабл)

Немачка, 1905.

AEG – DEUTSCHE WERKE AG BERLIN WERKE ERFURT

Ћирилично писмо; 26,5x23x14 cm

14. Писаћа машина
марке **MIGNON**

Модел 4 (портабл)

Немачка, 1924.

*AEG – DEUTSCHE
WERKE AG BERLIN
WERKE ERFURT*

Ћирилично писмо;

23x33x22 cm

15. Писаћа машина марке **COLUMBIA BAR-LOCK**

Модел 12 (стандард)

САД, 1907.

COLUMBIA TYPEWRITER CO. NEW YORK

Латинично писмо; 30x34x22 cm

16. Писаћа машина марке **OLIVER**

Модел 9 (стандард)

САД, 1915.

THE OLIVER TYPEWRITER CO. CHICAGO

Латинично писмо; 39x32x25 cm

17. Писаћа машина марке **SMITH PREMIER**

Модел 10 (стандард)

САД, 1915–1922.

SMITH PREMIER TYPEWRITER CO. SYRACUS

Ћирилично писмо; 35x39x23 cm

18. Писаћа машина марке **L. C. SMITH**

Модел 3 (стандард)

САД, 1916.

L. C. SMITH & BROS. TYPEWRITER

Латинично писмо; 37x34x26 cm

19. Писаћа машина марке **ROYAL**

Модел 5 (стандард)

САД, 1911.

ROYAL TYPEWRITER COMPANY, NEW YORK

Латинично писмо; 38x37x27 cm

20. Писаћа машина марке **IMPERIAL**

Модел В (портабл)

Енглеска, 1919.

*IMPERIAL TYPEWRITER COMPANY, LEICESTER / GENERAL AGENTS
FOR JUGOSLAVIA – NEAR EAST COMMERCIAL CO. LTD. BELGRADE*

Латинично писмо; 35x38x18 cm

21. **Дечија писаћа машина марке *GSN JUNIOR***
Модел 3 (портабл)
Немачка, 1920–1930.
GEBRUDER SCHMIDT, NÜREMBERG
Латинично писмо; 23x33x22 cm

22. **Дечија писаћа машина марке *FROLIO***
Модел 5 (портабл)
Немачка, 1925.
FROLIO COMPANY G. m. b. H. BERLIN
Латинично писмо; 31x32x35 cm

23. Писаћа машина марке **CONTINENTAL**

Модел 100 (портабл)

Немачка, 1920.

WANDERER-WERKE, SIEGMAR-SCHÖNAU

Ћирилично писмо; 32x48x33 cm

24. Писаћа машина марке **CONTINENTAL SILENTA**

Модел ? (стандард)

Немачка, 1936.

WANDERER-WERKE, SCHÖNAU, CHEMNITZ

Латинично писмо; 40x40x32 cm

25. Писаћа машина марке **MERCEDES**

Модел 93425 (стандард)

Немачка, 1924.

*MERCEDES BÜROMASCHINEN. WERKE A.G. BERLIN /
THÜRINGEN*

Латинично писмо; 38x35x27 cm

26. Писаћа машина марке **MERCEDES**

Модел ? (стандард)

Немачка, око 1930.

*MERCEDES BÜROMASCHINEN, WERKE A: G. ZELLA MEHLIS,
THÜRINGEN*

Ћирилично писмо; 74x35x30 cm

27. Писаћа машина марке **CORONA**

Модел 3 (стандард)

САД, 1922–1926.

CORONA TYPEWRITER Co. Inc. GROTON, N.Y. USA

Латинично писмо; 26x25x16,5 cm

28. Писаћа машина марке

STOEWER

Модел 42713 (портабл)

Немачка, око 1925.

BERNH. STOEWER, A.G.

STETTIN

Латинично

писмо;

32x32x20 cm

29. **Писаћа машина марке ORGA**
Модел 9 (стандард)
Немачка, 1938–1941.
ORGA A.G. BERLIN, FABRIK NÜRNBERG
Латинично писмо; 38x36x36 cm

30. **Писаћа машина марке ROFA**
Модел 4 (портабл)
Немачка, 1921–1927.
ROBERT FABIG G. m. B. H. NEURUPPIN
Латинично писмо; 34x30x25 cm

31. Писаћа машина марке **DIAMANT**

Модел 1 (стандард)

Немачка, 1928–1930.

DIAMANT-SCHREIBMASCHINEN FABRIK FRANKFURT / MAIN

Латинично писмо; 33x38x32 cm

32. Писаћа машина марке **HALDA NORDEN**

Модел 5 (стандард)

Шведска, 1937.

AB ATVIDABERGS INDUSTRIER, STOCKHOLM

Латинично писмо; 45x33x23 cm

33. Писаћа машина марке **REMINGTON**

Модел 16 (стандард)

Чехословачка, 1932–1934.

ZBROJOVKA, BRNO

Латинично писмо; 40x40x26 cm

34. Писаћа машина
марке

REMINGTON

RAND

Модел ?

(портабл)

САД,

1939–1945.

REMINGTON

RAND

Латинично писмо;

34x32x16 cm

35. Писаћа машина

марке

BROSETTE

Модел ?

(портабл)

Немачка,

1951–1953.

METALLWERK

MAX BROSE & CO.

SOBURG / BAYERN

Латинично писмо;

34x35x19 cm

36. Писаћа машина

марке

HERMES BABY

Модел 5

(портабл)

Швајцарска,

1940-те

PAILLARD & CO

Латинично

писмо;

28x28x6,5 cm

37. **Писаћа машина за слепе особе**

Словачка, око 1960.

TATRAPINT

Тактилно писмо; 48x13x9 cm

38. **Писаћа машина за слепе особе**

Немачка, око 1960.

*MECHANISCHE WERKSTATT FÜR BLINDENSHILFSMITTEL DER
DDR-7033, LEIPZIG*

Тактилно писмо; 34x18x8 cm

39. Писаћа машина марке **OLIVETTI VALENTINE**
(портабл)
Италија, 1969.
OLIVETTI SpA, IVREA
Латинично писмо; 33x45x10 cm

40. Писаћа машина марке **BISLER**
(портабл)
Југославија, 1969.
SLAVKO RODIĆ, BUGOJNO
Латинично писмо; 32x33x12 cm

41. Писаћа машина марке **OLIMPIA MONICA**
(портабл)
Немачка, 1970.
OLIMPIA WERKE AG WILHELMSHAVEN
Латинично писмо
29x33x14 cm

42. Писаћа машина марке **UNIS tbm de Luxe**
(портабл)
Југославија, 1971.
UDRUŽENA METALNA INDUSTRIJA, SARAJEVO
Ћирилично писмо; 31x30x10 cm

43. **Писаћа машина марке SAVA**
(портабл)
Југославија, 1960-те
TVORNICA PISALNIH STROJEV LJUBLJANA
Латинично писмо; 30x34x16 cm

44. **Електрична писаћа машина марке OLIMPIA**
Модел SG3
Немачка, 1970-те
OLIMPIA WERKE AG WILHELMSHAVEN
Латинично писмо; 38x45x24 cm

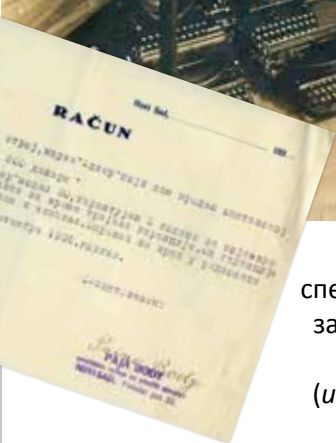

Ендре Халас је рођен 1962. године у Чонопљи, општина Сомбор. Након завршене основне школе у родном месту, одлази у Сплит где похађа Морнаричку средњу војну школу. Потом са породицом живи и ради на пословима при морнаричко-техничкој служби ЈНА у Шибенику. Године 1991. сели се у Црну Гору. Све до 2004. године живи и ради у Тивту, а потом долази у Нови Сад. Након две године одлази у пензију.

Колекционар је писаћих машина од 1996. године. Прву самосталну изложбу организује у сарадњи са Центром за културу града Тивта, а након тога писаће машине излаже у Бару, Подгорици и Херцег Новом.

Данас са породицом живи у Темерину. Властник је ауто-гас сервиса „Ендре“. Своју колекцију од преко 500 писаћих машина и даље увећава.

BODY

специјална механичарска радионица
за писаће и канцеларијске стројеве
Нови Сад, 1935.
(из фонда Музеја Трага Нової Сага)

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

681.612(083.824)

ГАЧИЋ, Дивна

Стара добра писаћа машина : избор из колекције
Ендреа Халаса : каталог изложбе / Дивна Гачић, Маријана
Раткелић Лазић ; [фотографије Феђа Киселички]. – Нови
Сад : Музеј града Новог Сада, 2017 (Београд : Службени
гласник). – 40 стр. : илустр. ; 20 cm

Тираж 200.

ISBN 978-86-7637-114-3

1. Раткелић-Лазић, Маријана

а) Писаће машине – Изложбени каталози

COBISS.SR-ID 316371463

Очаран звуком писаћих машина
амерички композитор
Лирој Андерсон (*Leroy Anderson*)
компоновао је „Плави танго“
(*Blue tango*), први
инструментални снимак
продат у милион примерака
далеке 1952. године.